

Při studiu dějin sociologie průmyslového podniku nás zaujme těsný vztah mezi uplatňováním vědeckého řízení (scientific management) a vznikem i vývojem průmyslové sociologie. Tento vztah vyplývá již ze skutečnosti, že jak vědecké řízení, tak sociologie průmyslového podniku se týkají průmyslové práce. V původní podobě vědeckého řízení i v počátečních fázích sociologie průmyslového podniku jde většinou výhradně o práci dělnickou. Tím je určována i vazba na tzv. „dělnickou otázku“ — snahu vyřešit společenské postavení dělnické třídy. Charakteristickým rysem našeho vývoje je, že jak vědecké řízení, tak sociologie průmyslového podniku se v období počátků svého rozvoje staly přímo součástí této otázky.

Nejen v USA, ale také v našich zemích je na místě začít výklad prehistorie průmyslové sociologie u zakladatele vědeckého řízení práce, F. W. Taylora, který ve svých racionalizačních snahách věnoval pozornost také osobě dělníka a ukázal na něho jako na závažný zdroj vyšší pracovní produktivity. Taylorismus i úsilí o doplnění a překonání jednostrannosti jeho přístupu k nositeli pracovní síly vedly nejen v Americe, ale také u nás k zájmu o sociologickou analýzu průmyslového podniku a k prosazování sociologického pohledu na jeho dělnickou složku.

Již v dubnu 1912 zahájil v Praze průmyslový ústav Obchodní a živnostenské komory svůj cyklus přednášek o taylorismu a vědecké organizaci práce, na němž mimo jiné vystoupila i řada vynikajících odborníků ze zahraničí. Téhož roku na podzim navštívili pracovníci ústavu u příležitosti kongresu Obchodní komory v Bostonu řadu amerických závodů s cílem poznat nové metody řízení a organizace. Roku 1913 byly pořádány přednášky o vědecké organizaci práce v jednotlivých závodech. V dubnu 1914 přednášel jeden z našich průkopníků moderních metod organizace a řízení, moderních pedagogic-

kých zásad při výstavbě technického školství a — jak byl nazýván — „mluvčí mladé technické inteligence“ Stanislav Špaček o pracích Taylora, Gilbretha, Münsterberga a dalších. Současně započala i časopisecká a knižní popularizace této tematiky. Stanislav Špaček píše v r. 1914 články do časopisu Cement, železo a beton, v témže roce uveřejnil článek *O lidské ekonomii* v časopise Vzdělání lidu. V Obzoru hospodářském nalezneme v r. 1915 (viz 1. a 2. číslo) stať Albína Bašuse *Scientific Management*, v časopise Akademie (XIX. roč.) uveřejnil Jindřich Fleischner článek *Taylorismus*, pod týmž názvem pak v r. 1916 vydal Špaček vlastním nákladem popularizační brožuru.

Možno proto říci, že názory i činy Taylorovy i dalších průkopníků vědeckého řízení nebyly u nás ještě před vznikem samostatné Československé republiky neznámy. Staly se záležitostí především nadšených popularizátorů z řad pokrokových příslušníků technické inteligence, zatímco podnikatelské kruhy k nim ponejvíce zaujímaly rezervované stanovisko. Špaček, Bašus, Fleischner a další tu byli vedeni nejen zájmem o dosažení moderní, špičkové úrovně naší výroby; byli většinou přesvědčenými demokraty, stoupenci Masarykova pojetí české otázky, a chtěli touto cestou přispět k překonání národní málosti, k „otevření oken do světa“ a k mobilizaci jednoty všech tvořivých sil národa. Zavádění moderních metod organizace chápali proto jako jeden ze základních prostředků k povznesení našeho národního společenství, a zejména k řešení postavení dělnictva. Studujeme-li znovu blíže zmíněné popularizační stati a projevy týkající se Taylora a taylorismu, pak nelze přehlédnout, že většinou ani plně nevyužívají všech podnětů ke zvýšení pracovní efektivity, jež by odtud bylo možno vytěžit, zatímco se poměrně vytrvale znovu a znovu vrací k dělnické problematice. Opakovaně dokazují a zdůrazňují příznivý

vliv zavádění vědeckých metod řízení na postavení dělníků v podniku, na jejich práci a celý život.

Vznik samostatné Československé republiky po staletích národní nesvobody dává tomuto zaměření ještě konkrétnější podobu: budování vyspělého demokratického státu na zdravých hospodářských základech při překonání hlubokých společenských rozporů. Průkopníci vědeckého řízení se dávají do služeb tohoto úkolu a hlásí se i tu k autoritě Masarykově.

O velké prozíravosti a zájmu řady technických, hospodářských i politických pracovníků v CSR o vědecké řízení průmyslové práce svědčí i to, že již dne 20. 12. 1918. následující den po uzákonění osmihodinové pracovní doby, byl podán Národnímu shromáždění návrh na zřízení Akademie práce, jež mj. měla vědecky studovat předpoklady a cesty ke zvyšování produktivity práce v nové republice, a spolu s tím zkoumat i sociální aspekty tohoto procesu. Významnou morální i hmotnou podporu (dar 1 miliónu Kč přípravnému výboru) poskytl těmto snahám tehdejší prezident republiky T. G. Masaryk. Masaryk současně formuloval ideologickou základnu daného úsilí průkopnických nadšenců ve svém dopise, adresovaném přípravnému výboru Akademie. Ve vědeckém řízení práce a v rozvoji práce na základě vědecké teorie spatřuje prostředek, jak „vést všechny pracující a sjednocovat jejich úsilí v přesný pořádek a harmonii“. Zdůrazňuje, že „neběží ovšem jen o práci, nýbrž o práci uvědomělé, o práci sloužící velkému cíli mravního přerodu národa... Nestačí pracovat z donucení, z hladu — práce, a co více: pracovitost je mravní povinností každého uvědomělého občana Československé republiky. Láska k bližnímu, láska k národu, oddanost k lidstvu musí být účinnou — kdo nepracuje, kdo vykořisťuje práci jiných, není Čech, není Slovák, není člověk.“¹

Máme tu, jak zřejmo z uvedených citátů, co činit s široce vlasteneckou, ideologickou platformou, jež neváhá sáhnout i k třídní frazeologii. UVědomělá práce, opírající se o vědu, je tu vyzdvihována jako tvůrce národní jednoty, mravního obrození a blahobytu.

Není ani náhodné, že nově ustavená Akademie práce si do svého názvu pro-

gramově dává jméno prvního presidenta republiky.

Zákon o Masarykově Akademii práce byl vydán 29. 1. 1920. Jako její první ústav byl vybudován roku 1921 Psychotechnický ústav, zatímco výstavba dalších vázla.

Mezinárodního uznání se zmíněným snahám po zvědečfování oblasti lidské práce — především řízení průmyslové práce — dostalo tím, že v červenci r. 1924 se v Praze konal 1. mezinárodní kongres pro vědecké řízení práce za účasti předních vědeckých kapacit — následovníků F. W. Taylora. Kongres byl připraven ve spolupráci Masarykovy Akademie práce s americkými odborníky, kteří se na toto shromáždění dostavili v počtu padesáti účastníků jako nejpočetnější zahraniční delegace. Také při této příležitosti zaznívají z úst oficiálních domácích hostů stanoviska svědčící o tom, že spatřují ve vědeckém řízení výroby nejen nástroj k dosahování cílů ekonomických, ale také podporu svých cílů politických. Ministr zemědělství dr. Milan Hodža na otázku „Co znamená vědecké řízení práce ve svých praktických důsledcích?“ odpovídá: „Jedním dílem je to zajisté zvýšení a zlepšení produkce, ale zároveň je to systematická snaha učinit postavení dělníka důstojnějším a lidštějším a umožnit mu vstup do civilizace, a tím též zabránit pokud možno konfliktu mezi kapitálem a prací. A tak vaše zásada je velice účelným prostředkem k dosažení sociálního dorozumění a a vyrovnaním a dalším důvodem, proč jste si získali našich sympatií a obdivu a spolupráce našeho lidu.“²

Na půdě Masarykovy akademie práce pak vznikl Československý národní komitét pro vědeckou organizaci (ČSKO), v němž byli zastoupeni podnikatelé, zaměstnanci i představitelé vědeckých institucí.

Důkladnější promýšlení „dělnické otázky“ bylo u průkopníků racionalizačního hnutí vynucováno ještě dalšími okolnostmi, mezi nimiž nutno uvést především sílu a politickou organizovanost dělnického hnutí, jež zejména v počátečním období republiky dalo velmi energicky na váhu své třídní požadavky. Navíc se dělnictvo velkou většinou hlásilo k ideám socialismu, a tyto ideje promítalo nejen do svých

¹ Nová práce, 1920, s. 1.

² Protokol o 1. mezinárodním kongresu pro vědecké řízení práce v Praze, Praha 1925, s. 79.

cílových politických požadavků, ale i do svých představ o životě a práci na závodech, o vztazích mezi různými společenskými skupinami, atd. Prvními, kdo tuto otázku ve sledovaných souvislostech blíže rozpracovávali, byli především Jindřich Fleischner a Václav Verunáč. Fleischnerovy práce na toto téma měly pomoci ujasnit problém hlavně v řadách Československé sociálně demokratické strany. Václav Verunáč přistupoval k dělnické otázce spíše z pozice poradce podnikatelských kruhů, avšak došel přitom k podobným závěrům jako Fleischner.

V koncentrované podobě jsou Verunáčovy názory na postavení dělníků v tehdejší československé společnosti obsaženy v knize *Dělnická otázka a náš průmysl* z roku 1923. V této knize se autor snažil dokázat zásadní jednotu zájmů podnikatelů a dělnické třídy a vytyčil program, který by — podle jeho názoru — vedl k úpravě vztahů mezi těmito dvěma základními společenskými složkami. Verunáč psal, že průmyslovým vedoucím již nestačí odborné technické znalosti, ale že také musí formulovat jasnou, účelnou a objektivní pozici vůči dělníkům. Realizace takové pozice zajistí průmyslu klid, který je nezbytnou podmínkou vývoje. Podle Verunáče je tedy nutné, aby třídní průmyslové konflikty byly zásadně řešeny v klidu a při respektování určitých „pravidel hry“ na obou partnerských stranách. To je prý podstata „dělnické otázky“ v naší zemi. Jsou to nacionální zvláštnosti, které vynucují toto kladení otázky. „Podle mého názoru“, psal V. Verunáč, „duše našeho českého dělníka není stvořena k tomu, aby dávala přednost boji, dokonce násilnému boji, před dohodou, pokud není štván, a dokud skrytý pud není vybičován, právě tak, jako v našich poměrech těžko je mluvit o tak zvaných kapitalistech v pravém slova smyslu, s nimiž není možno dojít bez prostředků více méně nekulturních k pozitivnímu výsledku.“³ Důležitým nástrojem k řešení „dělnické otázky“ ve smyslu zmíněných zásad má být sociální inženýrství, opírající se o různé vědy o lidské práci, jako jsou fyziologie a pracovní lékařství, psychologie a sociologie.

V průběhu dvacátých let se Československo začínalo rovněž zapojovat do prou-

du racionalizace průmyslové výroby, který po USA zachvátil další průmyslově vyspělé státy, zejména Francii, Německo, Švédsko aj. Průkopníky racionalizace se u nás staly Baťovy závody, Škodovka a Vítkovické železářny, kromě některých závodů méně významných (například Waldes). Racionalizace zasáhla oblast organizační i technickou a počínala přinášet i některé důsledky společenské (intenzifikace dělnické práce, růst složky středních technických pracovníků, narůstání konkurenčních rozporů mezi podniky aj.).

Nutno zdůraznit, že v první polovině dvacátých let zaujímal racionální stanovisko vůči taylorismu a moderním metodám organizace práce i revoluční dělnické hnutí, reprezentované komunistickými stranami. Jak známo, Lenin sám pozitivně hodnotil význam tohoto systému pro zvyšování produktivity práce, i když odmítal jeho služebnost kapitalismu.⁴ V Sovětském svazu v době Leninově pracovala řada výzkumných ústavů, zabývajících se vědeckým řízením. Není bez zajímavosti, že 1. mezinárodního kongresu pro vědecké řízení práce v Praze roku 1924 se zúčastnila rovněž skupina sovětských odborníků. Vedoucí sovětské delegace E. Rozmirovičová ve svém projevu při této příležitosti jasně podtrhla technicko-organizační přednosti vědeckého řízení a oddělila je od stránky sociální a politické.

S vystoupením E. Rozmirovičové na tomto kongresu ostře kontrastovalo stanovisko, vyjádřené v projevu tajemníka Odborového sdružení československého, charakterizující pozice reformního křídla v dělnickém hnutí, jehož někteří teoretikové (viz J. Fleischner) byli přímými bezvýhradnými propagátory racionalizačních směrů. R. Tayerle zde v podstatě opakuje nejen argumentaci Masarykovu, ale dokonce i Hodžovu: „Vědecké řízení práce — toť sociální poslání práce... jsme přesvědčeni, že právě vědecké řízení práce zdůrazní sociální prvky spolupráce zaměstnanců a zvýší jejich mravní a hospodářskou účast na výrobě... Organizace výroby, toť rovné právo všech zúčastněných. Ideová i praktická součinnost spolupracujících, kteří jsou vedeni velkým společným zájmem dokonalejší výrobou sloužit celku, národu, lidstvu.“⁵

³ Václav Verunáč, *Dělnická otázka a náš průmysl*, vyd. Masarykova Akademie práce 1923, s. 15.

⁴ V. I. Lenin, *Spisy*, sv. 27, s. 254, Praha 1954.

⁵ Protokol kongresu, s. 44.

Roku 1926 prohlásili představitelé československé sociální demokracie, že doba velkých sociálních zápasů skončila a že hlavním úkolem dělnictva se stává zvyšovat svou účast na organizaci a řízení výroby prostřednictvím odborových zástupců v hospodářských orgánech. „Demokracie politická“ měla tak být doplněna „demokracií hospodářskou“.⁶ Do jisté míry jim tu sloužili jako příklad pravíci socialisté ze Západu (například generální rada britských odborových svazů podala zaměstnavatelským organizacím návrh na dohodu o spolupráci při zdokonalení průmyslu). Někteří sociální demokraté dokonce tvrdí, že dělnická třída a její organizace by měly být předními průkopníky racionalizace: „Není-li naše podnikatelstvo schopno vytvořit velký výrobní plán hospodářský, musí být k tomu donuceno bezohledným bojem dělnické třídy... sociální demokracie přikračuje od staré sociální politiky k modernímu pojetí politiky výrobní... sociální politika dělnického hnutí musí nezbytně hledat nové cesty a může je nalézt toliko na poli výroby. Jsme hluboce přesvědčeni, že zájem dělnictva se musí nyní obrátit k podmínkám výroby, k podmínkám její soutěživosti a prosperity...“⁷

Rozbor těchto stanovisek, jejich kritika a hodnocení budou nepochybně ještě vyžadovat speciální pozornost. Revoluční dělnické hnutí je příkře odmítlo a označilo za poplatné zájmům kapitalistů. Bylo by však chybou nevidět, že v některých stanoviscích počínají krystalizovat první zárodky přístupů k dělnické otázce, jež v přítomné době berou za své i mnohé komunistické strany na Západě — v nových podmínkách a v souvislosti s novými přístupy k otázce socialistické revoluce.

V závěru dvacátých let se stávalo stále zřejmějším, že racionalizace a moderní organizace výroby nemohou samy o sobě plnit proklamované sociální a politické poslání, jaké měli na mysli jejich iniciátoři. Místo k sociálnímu míru dochází k novému ožívání třídních bojů. Dělníci racionalizaci přijímají nedůvěřivě a proti jejím nepříznivým dopadům se brání stávkami. Další iluze padají s příchodem světové hospodářské krize, jež staví široké masy dělnictva a dalších pracujících před

perspektivy hladu. S prohlubujícím se poznáním těchto skutečností roste také potřeba nacházet nezbytná východiska.

Reformisté i prozíravější představitelé podnikatelských kruhů nemění ničeho na svém stanovisku k moderním metodám řízení. Je uznávána potřeba další technické i organizační racionalizace; tato politika však má být soustavně doplňována také promyšlenou, vědeckou péčí o lidskou stránku racionalizace. Zvýšená orientace na „lidského činitele“ a jeho lepší vědecké řízení tu představují jedno z dílčích východisek řešení „dělnické otázky“: mnohé dosavadní příliš jednoduché představy byly vývojem překonány. Znamená i další krok k rozvoji průmyslové sociologie a sociologie průmyslového podniku.

V dubnu 1929 byla z iniciativy představenstva Sociálního ústavu ČSR vytvořena Komise pro studium sociálních důsledků racionalizace, která ve svém programovém prohlášení říká: „Sociální ústav... chce sledovat podmínky a důsledky racionalizace se všemi zjevy průvodními z hlediska nejen hospodářského a technického, jak se zpravidla děje, nýbrž chce tak činit také soustavně i z hlediska hygienického, fyziologického, psychologického, etického, sociologického — krátce, s dostatečným zřetelem k lidskému činiteli ve výrobním a pracovním procesu.“⁸

V témž roce v květnu se v Praze konala schůze exekutivy Amsterodamské odborové internacionály, na níž byl přijat program dotýkající se také této otázky ochrany pracujícího člověka. Podle programu se měly odborové organizace podílet na přípravě a provádění racionalizačních opatření, na ochraně bezpečnosti a zdraví dělníků, na zabezpečování jejich mzdových a rekreačních potřeb atd.

Fyziologický, psychologický a sociologický výzkum lidského činitele a uplatnění poznatků těchto věd v průmyslové praxi se měly projevit dvojím způsobem:

a) Mělo se dosáhnout úpravy vztahů mezi dělníky a podnikateli, měla být otevřena cesta k „průmyslovému míru“.

b) Mělo být zdokonaleno řízení, a to zavedením vědeckého přístupu také k rozhodující lidské složce výrobního procesu.

⁶ Nástin dějin československého odborového hnutí, Praha 1963, s. 185.

⁷ Právo lidu, 31. 8. 1926.

⁸ Sborník Racionalizace, vědecká organizace a otázka sociální, Praha 1930.

Na toto téma se počalo vyskytovat stále více článků v odborných časopisech, v sociálně demokratickém i jiném tisku, a byly pořádány popularizační přednášky. V. Verunáč uveřejnil v revui *Naše Doba*⁹ článek s příznačným názvem *K průmyslovému míru*, v němž je blíže poukázáno na vzájemnou souvislost obou problémů — prohloubení péče o lidského činitele a harmonizace vztahů mezi podnikateli a dělníky. Verunáč klade zvýšený důraz na „hospodářskou demokracii“, na zvýšení účasti dělníků na řešení podnikových problémů (vyzývá mj. k tomu, abychom se poučili z činnosti paritních komisí, které fungovaly v letech 1919 a 1920 a řešily v průmyslu spory vzniklé z kolektivních smluv), ale současně se znovu přimlouvá za zavedení podnikové funkce tzv. sociálních inženýrů. Argumentace k tomu je zajímavá. „Jestliže Ford prohlásil“, říká Verunáč, „že moderní závod je příliš veliký, než aby mohl být lidský, pak sociální inženýr má představovat ten specializovaný článek, který nahradí bývalé patriarchální teplé lidské vztahy malého podnikatele k malému počtu jeho spolupracovníků.“

Jedním z nejzajímavějších projevů tohoto tzv. nového hospodářského myšlení byla v té době přednáška švýcarského továrníka Theodora Toblera z Bernu (referát o ní přináší Sociální Revue č. 5—6 z r. 1928). Jde skutečně — z hlediska podnikatelského myšlení — o osvícený projev. Tobler, který prostudoval mnoho děl sociálně politických a ekonomických myslitelů, oceňuje především společenský význam práce. Zisk, jehož je při kapitalistické výrobě dosahováno, je podle Toblera výsledkem spojení tří činitelů — kapitálu, intelektuální práce a manuální práce. Všechny tyto tři činitele tedy mají nárok na podíl na zisku. Jak to udělat, jak dosáhnout uspokojení zájmů a potřeb všech složek v závodě, o to mají pečovat sociální inženýři. K pokrokovému, skutečně vědeckému řízení podniků náleží zabezpečení podílu dělnictva na výrobních prostředcích ve formě akcií nebo obligací, podílu na zisku, péče o staré a invalidní pracovníky, zajištění účasti dělníků na správě podniku alespoň hlasem poradním, apod. Tobler ve svém podniku mnohá z těchto zařízení zavedl a jejich působení

ním měl „k dispozici výběr nejlepších dělníků“ (s. 446). Pokud jde o třídní vztahy v kapitalistické společnosti, šlo Toblerovi — tomuto průkopníkovi později daleko více rozšířených forem „lidového kapitalismu“ — o toto: „Třídní boj byl kdysi nutný; dnes však, kdy červánky nové doby ve výrobě a hospodářství nad zříceninami těžké minulosti jsou již viditelný všem, musí přehrada mezi zaměstnavatelem a dělníkem padnout“ (s. 448).

Sociálně demokratičtí národohospodáři a publicisté rovněž počali spatřovat v uplatnění psychologických a sociologických poznatků a v soustavné péči o „lidského činitele“ v průmyslu prostředek, jak učinit racionalizaci „výhodnou pro obě strany“ a stabilizovat tak společenské a politické vztahy v rámci existující struktury. Redaktor a národohospodář Theodor Pistorius, který zprvu, jak mu vytýkal sám sociálně demokratický list *Nová Svoboda*, racionalizaci dosti nekriticky vítal, napsal v r. 1929 článek programového charakteru, *Lidský činitel ve výrobě*. Uvádí v něm, že období od I. světové války je ve znamení vědeckého řízení práce. Požadavek zvědečtění řízení práce vyjadřuje snahu odstranit plýtvání a zamezit ztrátám v různých člancích výrobního procesu. Samo vědecké řízení je tedy potřebné a bylo by pošetilé stavět se mu v cestu. U nás však, říká Pistorius, se vědecké řízení chápe jednostranně: provádí se především v oblasti technické a organizační, ale stranou zůstává otázka lidského činitele. V takovém případě však vědecké řízení přináší prospěch jen podnikatelům a obrací se proti dělnictvu. V zájmu o lidského činitele ve výrobě jsme se velice opozdili za řadou jiných zemí. U Pistoriusa nalezneme myšlenku o dvojjedném působení aplikace psychologických a sociologických poznatků v oblasti průmyslové práce. Kdyby českoslovenští průmyslníci měli alespoň tak pronikavé znalosti z oboru psychologie, psychotechniky a sociologie, jako mají v technice, administrativě a obchodu, a kdyby uplatňovali zásady vědeckého řízení ve sféře lidského subjektu, přineslo by jim to ekonomické výhody a poznali by, „jak se zharmonizování jejich poměru k dělnictvu vyplácí“. Theodor Pistorius informuje o různých vědeckých studiích o racionalizaci lidské práce.

Z domácích publikací vyzdvihuje *Moderní racionalizaci výroby z hlediska psycho-technického* od F. Šerackého a studii I. A. Bláhy, *Sociální činitel ve vědeckém řízení práce*. Také další Pistoriusovy články a studie mají programový a informativní charakter.

V té době dochází i k pokusům o vlastní vědecká pojednání o lidském činiteli ve výrobě. Četnější jsou práce z oboru psychotechniky (vedle prací F. Šerackého jsou to práce J. Váni, například *Psycho-technika*, vydaná r. 1926 u Topiče v Praze, a práce dalších psychologů), avšak objevují se i první pokusy o sociologický rozbor moderního průmyslového podniku.

Skutečně pozoruhodná je studie Václava Stočese *Sociologie moderní továrny*, uveřejněná v 21. a 23. čísle, VII. ročníku revue *Nová Svoboda* (r. 1930). To znamená, že přibližně v téže době, kdy v Německu G. Briefs píše svou *Betriebssoziologie* a v Americe jsou prováděny první sociologické či sociálně psychologické pokusy v podniku (hawthorský experiment), je uveřejněna také původní česká studie z této oblasti. Václav Stočes, člověk pohnutých osudů a složitého politického vývoje,¹⁰ je vlastně autorem prvního pokusu o sociologii továrny, vycházejícího z některých principů marxismu. Je zajímavé, že Stočes pokládá za doménu sociologie průmyslového podniku jeho společenský systém ve smyslu určitého uspořádání lidí a skupin, které v podniku pracují. V tehdejší kapitalistické továrně pokládá za podstatné dvě skupiny: skupinu odborníků, vedoucích a dozorčích orgánů, která v moderní a racionalizované továrně stále vzrůstá, a skupinu pracovníků rukodělných, která je skupinou vedenou a výkonnou a jejíž počet relativně klesá.

Za zvláště významné sociologické problémy pokládá vztah nadřízenosti a podřízenosti, napětí a konflikty, otázky kázně a růstu byrokracie. Rozdělení na uvedené dvě základní skupiny vyvozuje z vlastních poměrů. Uvědomuje si také detailnější strukturovanost obou skupin. Pokud jde o dělníky, uvádí jako poměrně závažnou jejich diferencovanost podle věku, stupně vzdělání, některých psychických

faktorů (temperament) a odborové organizovanosti. Tzv. „správní byrokracie“ se podle Stočese vyznačuje rozdíly v třídním postavení jejich jednotlivých částí. Ředitelé, generální ředitelé a také inženýři se stávají svým povoláním „nepřáteli dělníků, třebaš bez vlastního přičinění a z nevyhnutelné zákonitosti soukromokapitalistického hospodářství“ (s. 324). Zajímavé jsou Stočesovy postřehy o postavení mistrů, o nichž píše, že „... jsou bezprostředním pojítkem mezi vedením a dělnictvem, jsou bezprostředními představiteli vůle a příkazů zaměstnavatelských a jejich libovůli jsou často dělníci vydáni. Poměr dělníků k mistrům je na rozdíl od jejich poměru k anonymnímu vedení a správě, jakož i vyššímu úřednictvu, zahrocen osobně, neboť právě mistři rozhodují velmi dalekosáhle o jednotlivcích.“ O nižších továrních úřednících a zřízeních Stočes říká, že jsou současně „objektem i subjektem vykořisťování“ (s. 324).

Vztah mezi základními společenskými skupinami v moderní továrně je podle Stočese průběžně udržován a řešen tzv. „vnitřní politikou v továrně“. Tímto pojmem Stočes označuje takové jednání s podřízenými zaměstnanci a dělníky a takovou jejich výchovu, které odpovídají potřebám kapitalistického podnikání. Vnitřní politika se vyznačuje určitými zásadami, například:

1. Vedoucí orgány musí vždy trvat na svých rozhodnutích a prosazovat je proti odporu nebo neschopnosti svých spolupracovníků.

2. Všichni vedoucí zaměstnanci musí postupovat jako celek proti dělnictvu.

3. Vedoucí stupně musí pečovat o to, aby se příkazy shora dolů nekřížily.

4. Nedostatky, jichž se dopustí nižší články vedení, jim nesmí být vytýkány před dělnictvem.

5. Autorita vedení se snižuje, jestliže ustupuje od původního rozhodnutí o požadavcích dělnictva.

6. Podnikatelé musí usilovat o to, aby mezi duševně a manuálně pracujícími nedocházelo k nedorozuměním.

Po vylíčení atributů „kázně biče“, v němž se opírá o příklady z *Pracovního řádu pro středočeský průmysl kovodělný*,

¹⁰ Narodil se 1902 v Kralupech n/Vlt., původním povoláním soukromý úředník. Napsal řadu studií s národohospodářskou a sociální tematikou. Od roku 1924 byl členem Československé sociálně demokratické strany.

Pracoval hlavně v odborech – v Odborovém sdružení československém a za tzv. Protektorátu v Národní odborové ústředně zaměstnavatelů (NOUZ).

a po tvrdém odmítnutí militaristicko-despotického charakteru vedení továrny činí Stočes závěr, že cestou k nápravě je „hospodářská demokracie“, vybudovaná — což vyplývá z kontextu — na půdě kapitalistického zřízení a státu.

Vysokého hodnocení z pera zastánců komplexního pojetí racionalizace se dostalo pracím profesionálního sociologa, brněnského profesora I. A. Bláhy, věnovaným sociologickým problémům průmyslové práce. Vedle již jmenované studie šlo hlavně o Bláhovu publikaci *Sociologie sedláka a dělníka*, kterou vydal v roce 1925 Orbis. V této knize se I. A. Bláha zamýšlí nad postavením dělnické třídy v tehdejší sociální struktuře naší společnosti a klade si otázku, jak dosáhnout vyššího stupně integrace dělnické třídy do této struktury. Dochází k závěru, že takovým prostředkem je studium nejen fyzických a technických okolností dělnické práce, ale také okolností společenských. Jsou to právě tyto společenské souvislosti, jejichž dosavadní ignorování vede k tomu, že dělník neprojevuje zájem o práci, radost z ní a nezbytnou pracovní spontánnost. I. A. Bláha navrhoval také institucionální řešení tohoto problému. Podle jeho podnětů z roku 1930 měl být vytvořen Dělnický výzkumný ústav, který by shromažďoval poznatky o dělnické třídě, jichž by mělo být využito k praktickému organizování konsensu všech složek národního celku. Dílčí pohledy na dělnickou otázku přinášejí i některé empirické studie Bláhových žáků, jako práce B. Zwicker a nezaměstnaném dělnictvu, M. Hájk a horníků v Rosicko-oslavanském revíru aj.

Je velká škoda, že paralelně nedocházelo se stejnou intenzitou a v širším měřítku k rozvoji bádání v této problematice také na teoretických základech marxismu-leninismu v Sovětském svazu a v revolučním dělnickém hnutí v kapitalistických zemích. Po nadějných počátcích v době Leninově docházelo v SSSR v éře Stalinově stále více ke zužování pojmu řízení a racionalizace, přičemž — ač je to paradoxní — se v první zemi socialismu stával výzkum lidského činitele jednou z nejzanedbávanějších složek. Známý jsou skutečnosti, že sociologie byla posléze označena za buržoazní pavědu, psychotechnika byla zrušena a aplikovaná

psychologie opomíjena; vědecké řízení bylo většinou chápáno pouze jako plánování výroby a její kontrola, vedení lidí jako mobilizace k pracovním výkonům. Stanovisko, jež přejímaly rudé odbory a komunistické strany v kapitalistických zemích, bylo plně poznamenáno zjednodušujícím negativním hodnocením racionalizačních snah za kapitalismu a stanoviskem, že jedině socialistická racionalizace může dělníkům pomoci. „Racionalizace výroby v SSSR se liší od racionalizace v kapitalistických zemích tím, že má za úkol zvýšit moc dělnické třídy a pozvednout materiální a kulturní úroveň. Právě proto je také racionalizace výroby v SSSR přímo spojena s lepší ochranou dělníků, se zlepšením pracovních podmínek atd., kdežto v kapitalistických zemích všechny výhody racionalizace slouží k posílení moci kapitalistické třídy a k zvětšení kapitalistických zisků“, praví teze IV. kongresu Rudé odborové internacionály z roku 1928, a k nim se připojují v různých obměnách i u nás hlasy představitelů Rudých odborů a KSČ. Pokusy o důsledně marxistické propracování otázky v tomto období jsme u nás nezaznamenali.

Dělnická otázka, jak jsme viděli, v našich dějinách již od doby těsně před první světovou válkou prolíná úsilím o rozvoj moderních řídicích metod v průmyslu. Ve svém vývoji si pak od druhé poloviny dvacátých let začíná vynucovat také humanizační, zejména psychologické a sociologické přístupy k průmyslové práci. Setkáváme se tu s některými cennými badatelskými počiny, jež bohužel nebyly dostatečně systematicky rozpracovávány a trpěly také častou poplatností reformistickým představám. Ku škodě věci nebylo v tehdejší době ani možno uplatnit poznatky těchto věd při řízení průmyslové práce v plné šíři. Kapitalismus, i když se i v něm setkáváme se snahami o skloubení racionalizačních a humanizačních procesů, přece jen kladl tomuto spojení hranice. Nicméně se potvrzuje, že naše soudobé úsilí o prosazení plně vědeckého řízení práce, jež klade na patřičné místo také momenty humanizační a respektuje celou složitou problematiku lidského faktoru, má i v naší republice své starší tradice. Ukazuje se být přirozeným, nutným důsledkem rozvoje výrobních sil a nemůže být chápáno jako módní záležitost.

Резюме

Владимир Чех, Эдуард Юкл: «Рабочий вопрос» в истории чехословацкой социологии промышленного предприятия

Чехословацкая история в период между двумя мировыми войнами показывает, что усиление приложения физиологических, психологических и социологических сведений и методов в промышленных предприятиях и попытка формулировать специфическую социологическую проблематику промышленного предприятия связано с определенной программой решения «рабочего вопроса». Промышленные конфликты между рабочими и предпринимателями должны были быть гармонизированы взаимным партнерством между обеими упомянутыми составными частями. Упомянутый взгляд, исходящий из идейных принципов философской и социологической работы первого президента Чехословацкой республики Т. Г. Масарика, был развит во многих публикациях домюнхенской эры. Более подробно программа решения «рабочего вопроса» формулирована в работе В. Верунач «Рабочий вопрос и наша промышленность» с 1923 года и в труде социально-демократического теоретика Н. Флейшнера. Оба считают подходящим средством социотехнической практики в предприятиях социальное инженерство. Основную роль повышении уровня чехословацкой промышленности и улучшения жизни рабочих и предпринимателей должно было сыграть по мнению образованных техников и организаторов производство (Станислав Шпачек, Индржих Флейшнер, Вацлав Верунач и др.) использование принципов научного руководства. Уже скоро до первой мировой войны у нас было популяризовано учение основателя «scientific management» Ф. В. Тейлора и остальных видных представителей научного руководства, организации и рационализации. Как только Чехословакия в первой половине 20-х лет очутилась в мировом течении рационализации, рабочая проблема не обострилась потому, что рационализация очень часто заменялась чистой интенсификацией и сопровождалась атакой на зарплату и социальные достижения рабочих. Своё отношение к последствиям рационализации высказали представители всех главных общественных и политических групп в Чехословакии. Социально-демократические политики и публицисты и либеральные предприниматели, техники и организаторы производства требовали проведения рационализации комплексно как совокупность мероприятий не только технических и организационных, но также человеческих и общественных. Вацлав Верунач, Теодор Писториус и другие авторы требовали, чтобы составной частью рационализации была аппликация сведений социологии и психологии на область руководства человеческим трудом. Это может решить не только «рабочий вопрос», но кроме иного предпринимателям принесет также экономическую пользу. Рационализация труда должна одновременно обозначать и его гуманизацию. Заслуживающей внимания попыткой об социологию промышленного предприятия является статья Вацлава Сточес «Социология современного за-

вода» с 1930 года. Статья содержит анализ социальной структуры завода, характеристику различных слоев заводской бюрократии, анализ рабочей дисциплины на капиталистическом заводе и руководство, как установить при помощи экономической демократии социальное партнерство. Однако упомянутое обещающее начало социологического изучения промышленного предприятия осталось до окончания второй мировой войны без большого отклика.

Summary

Vladimír Čech — Eduard Jukl: The "Labour Problem" and the Beginnings of Our Sociology of the Industrial Enterprise

The Czechoslovak history of the inter-war period reveals that the endeavour to apply physiological, psychological and sociological findings and methods in the industrial enterprises and attempts at formulating specific sociological problems of the industrial enterprise are connected with a certain program of solving the "labour problem". The industrial conflicts between workers and entrepreneurs should be harmonized by mutual partnership between these two components. This view, based on the ideological principles of the philosophical and sociological work by the first Czechoslovak President T. G. Masaryk, was developed in numerous publications issued in the labour period. The program of solving the labour problem is formulated in detail in the book by V. Verunáč, *The Labour Problem and Our Industry* (1923), and in the works by the social democratic theorist Jindřich Fleischner. Both these authors consider social engineering to be an adequate means of socio-technical practice within the enterprise. According to the opinion of competent technicians and production organizers (Stanislav Špaček, Jindřich Fleischner, Václav Verunáč, etc.), the application of the principles of scientific management should play a role in heightening the standard of the Czechoslovak industry and in improving the lives of workers and entrepreneurs. As early as the time immediately preceding the first world war, the doctrines of the founder of "scientific management", F. W. Taylor, and of other great representatives of scientific management, organization and rationalization were popularized. As soon as Czechoslovakia, in the twenties, was included in the world trend of rationalization, the labour problem became acute owing to the fact that rationalization was often mistaken for a mere intensification and was accompanied by an attack on the workers' wages and social achievements. The representatives of all leading social and political groups in Czechoslovakia expressed their relation to the consequences of rationalization. The Social-Democratic Party politics and publicists, as well as liberal entrepreneurs, technicians and production organizers postulated rationalization to be carried out complexly as a totality of not only technical and organizational measures, but also of human and so-

cial ones. Václav Verunáč, Theodor Pi-storius and other authors required the application of sociological and psychological knowledge in the area of human work to become a part of rationalization. This would, they said, not only help to solve the "labour problem", but, moreover, yield an economic profit to the entrepreneurs. Rationalization of labour should simultaneously involve its humanization. The article by Václav Sto-čes, *Sociology of the Modern Factory* (1930), represents a noteworthy attempt at the so-

ciology of the industrial enterprise. It con-tains an analysis of the social structure of the enterprise, the characterization of va-rious strata of the factory bureaucracy, the analysis of the working discipline in a capi-talist enterprise as well as an instruction how to establish social partnership with the help of economic democracy. Until the end of World War II, however, these promising attempts at the sociological study of the in-dustrial enterprise remained without greater response.